

Labializacja

Autor: Halina Karaś

{smoothgallery image=M900.gif&title=Leksykon&caption=Labializacja w gwarach. Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Dejna 57, Kucała 8.}Labializacja (łac. labialis ‘wargowy’ &lar; labia ‘wargi’) to zjawisko poprzedzania samogłosek tylnych o niezgłoskotwórczym u, zwykle osłabionym (zapisywanym jako ł), czyli wymowa ło, łu, wywołana większym niż w języku ogólnym wysunięciem i zaokrągleniem warg podczas artykulacji samogłosek. Labializacja występuje głównie w dialekcie wielkopolskim, małopolskim, śląskim, co wiąże się z faktem, że na tych terenach podczas artykulacji samogłosek ważniejsze niż położenie języka są: układ warg, ich zaokrąglenie bądź spłaszczenie, bardziej przednie bądź tylne ich położenie (na Mazowszu odwrotnie – istotniejsze są ruchy języka niż warg). Taki układ warg podczas artykulacji samogłosek jest przyczyną wcześniejszego wyodrębniania się osobnego elementu, co powoduje dyftongiczną wymowę samogłosek. Labializacja jest ważną cechą różniącą Polskę południową i zachodnią (Małopolska, Śląsk, Wielkopolska) od północnej (Mazowsze), gdyż na terenie Mazowsza labializacja samogłoski nagłosowej jest rzadka, a formy po tej zmianie zawsze występują obok form nielabializowanych (czyli np. łobiad obok obiad), zaś labializacja samogłosek w śródgłosie wyrazów pojawia się zupełnie sporadycznie. Najbardziej powszechna jest labializacja o, najczęstsza w nagłosie (nazywana wówczas bywa prelabializacją, zob. Spółgłoski protetyczne): łodvijać, łokręca, łosiół łodpoviem, łobiecoł, łobiod, łoni, łoddoł = odwijać, okręca, osioł, odpoviem, obiecał, obiada, oni, oddał, a także – na niektórych terenach – w śródgłosie po spółgłoskach wargowych i tylnojęzykowych: płotym, kłóść = potem, kość, rzadsza w innych pozycjach: dłobry, rłóście = rośnie. Tam, gdzie jest silna labializacja i gdzie zachodzi również wałczenie, czyli ł jest wymawiane jako u niezgłoskotwórcze, dochodzi do pomieszania o i ło, np. głodny = godny i głodny, a przy unikaniu labializacji mogą pojawić się hiperyzmy okieć, opata, opucha, obuz, putno, boto = łokieć, łopata, łopuch, łobuz, płótno, błoto. W niektórych gwarach labializacja jest cechą fonologiczną odróżniającą o etymologiczne od o powstałego z á pochylonego: na płolu = na polu, na polu = na palu (bo labializacja o, będącego kontynuantem á pochylonego, jest zupełnie wyjątkowa. Mniej powszechna, ograniczona do pozycji nagłosowej i posamogłoskowej, fonologicznie nieistotna jest labializacja u: łucyć, łusiod, łubity, łul, łumocniony, łuda, łu was, łuzbieram czy załurocyć = uczyć, usiadł, ubity, umocniony, uda, u was, uzbieram i zauroczyć, a jej unikaniu towarzyszą również formy hiperpoprawne typu uska, ubin, Ukas = łuska, łubin, Łukasz.